

EUGEN SIMION
Fragmente critice V

istorie și critică literară

CORECTBooks

Eugen SIMION

FRAGMENTE CRITICE V

Sfârșitul literaturii ?

**Editura Virtual
2010**

ISBN(e) volum: 978-606-8281-61-2

ISBN(e) propiu: 978-606-8281-43-8

Avertisment

Acest volum digital este prevăzut cu sisteme de siguranță anti-piratare. Multiplicarea textului, sub orice formă este sancționată conform legilor penale în vigoare.

Digitizare realizată de Merlin IT Consulting Ltd. London, U.K.

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE.....	1
SFÂRȘITUL LITERATURII ?	4
LITERATURA LA ÎNCEPUT DE SECOL	25
FERVOAREA LIBERTĂȚII.....	25
LITERATURA LA ÎNCEPUT DE SECOL	28
TOT DESPRE „ROMGLEZĂ”	31
FORMA MENTIS.....	33
CANONUL ȘI ȘOTRONUL (RĂSPUNS LUI D. ȚEPENEAG)	36
DESPRE PRIETENIE. CU GÂNDUL LA MARIN PREDĂ	42
UN SAINTE-BEUVE AL EPOCII MEDIATICE.....	54
MOARTEA UNUI MARE ARTIST: ION GHEORGHIU	58
I.L. CARAGIALE ÎN ȚARA LUI EMINESCU.....	60
CE VEZI ? - NIMIC. O NUMEROASĂ NATURĂ.....	62
ÎNCONJURĂTOARE”. NICOLAE ILIESCU	62
ENESCU, DISCIPOL AL ARMONIEI.....	68
ION HELIADE RĂDULESCU.	71
MOTIVELE UNEI DEMISII.....	71
UN NOU REALISM ? UN REALISM POSTMODERN ?.....	76
CUM POLEMIZĂM.....	79
LEONARDO DA VINCI, DISCIPOL AL EXPERIENȚEI.....	82
POLITICI CULTURALE	85
UN BOIER AL SPIRITULUI.....	88
SPIRITUL LATIN ȘI SPIRITUL FENICIAN	90
DEBUTUL UNUI PROZATOR:.....	97
BOGDAN POPESCU	97
UN BOIER DE ȚARĂ... ZAHARIA STANCU.....	100
MEMORIA CULTURALĂ A MODERNITĂȚII	109
DESPRE GENIALITATE ȘI DESPRE SPIRITUL DE CÂRTIRE LA ROMÂNI	121
OAMENII MEI (I)	124
OAMENII MEI (II).....	129

OAMENII MEI (III)	135
PLANETĂ PENTRU UN TÂNĂR CRITIC	148
ION BARBU ȘI INTERPREȚII SĂI.....	150
NICOLAE BREBAN '70	153
CE CITIM, CUM CITIM?	158
GRIGORE VIERU '70	160
CORRESPONDENȚII LUI I.L. CARAGIALE.....	165
MAURICE NADEAU, UN MARATONIST AL CRITICII LITERARE	168
8. SCHIȚĂ DE PORTRET	182
OAMENI CARE AU FOST	184
MANUSCRISELE LUI EMINESCU	187
"PREVORBIRE" DESPRE UN MARE ARTIST.	193
ALEXANDRU CIUCURENCU	193
NOI, PLOIEȘTENII.....	196
SCHIȚĂ DE AUTOPORTRET	198
CÂTEVA PRECIZĂRI.....	201
LABIȘ, SORESCU, NICHITA STĂNESCU	204
MODELUL STEINHARDT	207
FĂNUȘ NEAGU '70.....	209
3. STIL FĂNUȘIAN	214
TIMOTEI CIPARIU	216
VIRGIL TĂNASE. SCHIȚĂ DE PORTRET	219
SORESCU.....	221
"ȚARĂ-I ASTA, MĂI COSTACHE ?"	223
JEAN-PAUL SARTRE REVINE	226
"FRACTURIȘTII"	228
2. „Internauții” și „generaționiștii”.....	233
CĂMĂRILE MEMORIEI. G. DIMISIANU	236
GRUPUL ONIRIC	238
TRISTAN TZARA, POETUL CA UN LUP ÎNFOMETAT	240
LITERATURĂ ȘI LOTERIE	242
LUMEA CA O CARTE.....	246
PROVOCĂRILE SCRITORULUI DE AZI.....	246
UN GREIERE CARE CÂNTĂ ÎNTR-O GURĂ DE LEU.....	254
LIMITELE COMPROMISULUI.....	256

BIBLIA LUI PETRU PAVEL ARON.....	258
DESPRE PRAXIOLOGIE. ACȚIUNEA ȘI SISTEMUL LUMII.....	261
O FABULĂ SWIFTIANĂ:.....	265
CIMITIRUL «BUNA-VESTIRE».....	265
PENSER L'EUROPE, PENSER L'INCERTAIN... ..	276
1. Unde se termină Europa ?	276
JURNAL PUBLIC.....	299
NICI O AGRESIUNE NU ESTE LEGITIMĂ	300
DESPRE CULTURA INCULTURII	302
O PRECIZARE	305
LUMEA BASARABEANĂ.....	308
STAREA CULTURII: ÎNTRE ASPIRAȚIE ȘI REALITATE.....	311
LIMBAJUL PUBLIC.....	314
INTELECTUALII DE STÂNGA	317
RETORICA INTEGRĂRII. CINCI TIPURI DE DISCURS	320
ÎNCEPUT DE DRUM	324
DESPRE BOIERIA SPIRITULUI.....	327
BUCOVINA.....	329
DE CE, DOMNULE MINISTRU ?	331
DESPRE DISCRIMINARE	334
O PROFEȚIE POLITICĂ DIN 1953	337
DESPRE MANELIZAREA ROMÂNIEI	340
ÎNTÂAMPLĂRI CIUDATE.....	341
PLEACĂ DINOZAUURII, SOSESC RINOCERII.....	343
LUMEA RURALĂ	345
FELURITE	349
NOUĂ PROPUNERI PENTRU PREȘEDINTELE.....	352
UNIUNII SCRITORILOR.....	352
GENUL MORALISTIC	355
Despre adevăr.....	368
Istoria spiritului și formele gramatice	371
A face și, mai ales, a nu face	372
O temă inactuală : „căutarea de ne gășire"	375

Câteva reflecții	377
(tot mărunte și tot inactuale)	377
Despre frică	379
Poezia ca ezitare îndelungă între sunet și înțeles	381
Îmi place, nu-mi place.....	382
Știință și ortodoxie	386
Matematica - „o cunoaștere mântuitoare”	388
REFLECȚII DESPRE CRITICA LITERARĂ	390
Însemnări despre critica literară	390
Despre invenția critică.....	391
De ce scriem ? Cine ne citește ?.....	393
Cititorul profesionist	394
Despre inutilitatea și genialitatea criticii literare	396
Reflecții despre istoria literară	398
INTERVIURI	406
IUBESC, AZI, MAI MULT LITERATURA.....	406
DECÂT PE OAMENII DE LITERE.	406
DIALOG CU ANDREI GRIGOR ȘI LUCIAN CHIȘU.....	406
SINDROMUL PREEMINENȚEI.....	414
CONVORBIRE CU DANIEL CRISTEA-ENACHE	414
CONVORBIRE CU CASSIAN MARIA-SPIRIDON	421
1. Aștept și eu să obosească nedreptatea.....	421
2. E. Lovinescu întrunchipează devotamentul și inteligența criticului literar român.....	423
4. Trăim, mereu, sub cele două zodii înfrățite. Una (Eminescu) ne împiedică să murim de răs, cealaltă (I.L. Caragiale) ne împiedică să murim de inimă rea... ..	426
5. Mi-ar plăcea să mă întorc la cronica literară	427
DIALOG CU ADRIAN PĂUNESCU	428

Cuvânt înainte

Volumul *Fragmente Critice V* apare la o distanță de șapte ani față de cel precedent (2000). Îl pregătisem mai demult, dar, luat cu alte proiecte, l-am lăsat deoparte. Reluându-l, i-am schimbat, evident, structura și sumarul. N-am renunțat la criteriul cronologic, care mi se pare esențial când este vorba de exercițiu critic curent, dar am fost nevoit ca, din loc în loc, să grupez eseurile, articolele, reflecțiile mărunte despre o temă sau alta pentru a putea pune mai bine în lumină tema în discuție. Așa se face că volumul se deschide cu un text încheiat tocmai când mă pregătesc să scriu acest *Cuvânt înainte* (26 noiembrie 2007) și se termină cu un număr de interviuri din anii anteriori. Am recitit, cu această ocazie, textele publicate în revistele culturale sau în câteva ziare din Capitală (cu precădere în *Ziua*) și din provincie și am constatat că tema ce se repetă, aproape obsedant, este chiar tema literaturii și a scriitorului în lumea de azi, o lume care se desparte deseori brutal și ireversibil de valorile în care a crezut până acum. E bine, e rău ? Este, în orice caz, ceea ce se întâmplă. Și, dacă se întâmplă, înseamnă că există o motivație profundă. N-a spus filosoful că tot ceea ce este rațional este real sau poate, invers : ceea ce este real este rațional ? ! Mulți cred că traversăm o epocă a sfârșiturilor : *epocapost-istorică, post-industrială, post-religioasă, post-umanistă, post-postmodernistă, sfârșitul ideologiilor, sfârșitul filosofiei, sfârșitul certitudinilor* etc. Cum se situează literatura în spațiul acestui maiestuos crepuscul numit și societatea cunoașterii sau societatea informațională ? Iată ce-am vrut să discut în capitolul liminar al cărții de față intitulat *Sfârșitul literaturii?* La data când notez aceste rânduri nu știu dacă voi păstra, până la urmă, acest titlu și, dacă îl voi păstra, voi pune sau nu semnul interogației. Deocamdată îl las așa cum este.

Ezitatea mea pornește din ezitatea subiectului ca atare sau, mai exact, din ezitatea celor care meditează la soarta literaturii. Așa dar: este *literatura în criză, există o criză profundă, ireversibilă, definitivă a literaturii* sau e vorba doar de o schimbare a modelelor și a mentalităților ce însoțesc literatura ? Opiniile sunt, se va vedea, divergente, radical divergente la acest punct. Unii, ca William Marx, cred că literatura europeană este în criză, începând cu secolul al XVIII-lea, alții, mai concilianți și mai aproape de adevăr, zic că devalorizarea literaturii a început o dată cu dominația *formalismului, nihilismului și solipsismului* după cel de al doilea război mondial (Tzvetan Todorov). În fine, sunt și glasuri mai apocaliptice, ca Richard Millet, care anunță sfârșitul literaturii și, în genere, sfârșitul artei, inclusiv al criticii literare, al scriiturii și al scriitorului (la acest punct se raliază și William Marx). Scriitorului nu-i mai rămâne decât să plângă pe ruinele literaturii. Jalea lui capătă însă, invariabil, o formă scriptică. Aici începe paradoxul literaturii de azi: toată lumea sau, mă rog, teoreticienii și eseștii profetează dispariția literaturii și, în acest timp, se scrie mult și se publică enorm. Câte cărți apar săptămânal în Franța ? Două mii ? Când mergi la un târg de carte din Occident ești încântat, ești sedus și ești pierdut: intri într-un ocean de cărți. Unde sunt semnele

crizei, de ce acești eurosceptici din sfera culturii vorbesc tot timpul de sinuciderea fastuoasă a literaturii ?

Adevărul este că există o criză reală a literaturii sub două aspecte cel puțin : o criză a profunzimilor (literatura a încetat să mai fie un *discurs despre lume*, a devenit un *discurs despre sine*, un *discurs autore-ferențial*, cu alte cuvinte :a început să povestească propria funcționare). A doua criză majoră este criza lecturii, cu consecințele de rigoare. Cum scriu și în eseul citat: lectorul de azi, umilit de *flaubertieni* (cei care urmăresc să reconstituie *aventura scriiturii*, nu să reconstituie, cu imaginație și pricepere, *o scriitură a aventurii*, după disocierea făcută de celebru terorist literar din anii '70, Jean Ricardou), lectorul, zic, citește *Harry Potter* și *Codul lui da Vinci*, nu romanele lui Claude Simon, laureat al Premiului Nobel. Opțiune, desigur, regretabilă, dar regretele noastre elitiste, estetizante nu schimbă **6** prea mult gustul unui public format, cu precădere, nu la școala criticii, ci la școala (industria) mediatică. Ce-i de făcut ? O întrebare pe care, am observat, mi-o pun mereu în cartea de față. Încerc să răspund cu precauție pentru că literatura nu respectă, de regulă, niciun program. În 1946, G. Călinescu propunea un program fundamental pentru romanul românesc (diminuarea lirismului și a spiritului jurnalistic, creația de caractere, tehnica analizei etc.) și, după o vreme, constatăm că programul său este înghițit de o istorie care are alte priorități.

În *Fragmente critice V* este vorba, nu numai de literatura pe care criticul literar încearcă s-o judece estetic, e vorba și de cel care scrie. Descopăr, dar, în articole o notă subiectivă accentuată pe care, altădată, am reprimat-o în chip sistematic în ideea că opera trebuie să primeze în cronică literară. Cred și azi același lucru, dar constat că, vrea, nu vrea, criticul nu reușește să-și suprime vocea în analiză. Este, probabil, un semn al timpului. Mai ales la un critic, cum este cazul celui care semnează aceste fragmente, care s-a ocupat în ultimele decenii mai sistematic de literatura subiectivă. Și-a asumat o temă, dar și tema a început să-l asume și să-l silească să vorbească despre sine.

26.XI.2007

Eugen Simion

„Fin de l'écriture, fin de l'écrivain, fin de la critique: derrière tous ces événements se dessine au fond une autre fin, celle de la littérature - ou d'une certaine idée de la littérature. Il est tentant d'imaginer quelle autre idée lui succédera. Qui sait peut-être si la relève n'est pas en train de s'accomplir sous nos yeux ? Mais avant d'envoyer des faire-part de naissance, il convient de rédiger ceux de deuil. Tâche fort nécessaire, à une époque où les repères à partir desquels semblait se régler l'activité littéraire s'effacent de plus en plus vite."

William Marx, 2005

„Il faut aller plus loin. Non seulement on étudie mal le sens d'un texte si l'on s'en tient à une stricte approche interne, alors que les oeuvres existent toujours au sein d'un contexte et en dialogue avec lui ; non seulement les moyens ne doivent pas devenir fin, ni la technique, nous faire oublier l'objectif de l'exercice. Il faut aussi s'interroger sur la finalité ultime des œuvres que nous jugeons dignes d'être étudiées. En règle générale, le lecteur non professionnel, aujourd'hui comme hier, lit ces œuvres non pas pour mieux maîtriser une méthode de lecture, ni pour en tirer des informations sur la société où elles ont été créées, mais pour y trouver un sens qui lui permette de mieux comprendre l'homme et le monde, pour y découvrir une beauté qui enrichisse son existence; ce faisant, il se comprend mieux lui-même. La connaissance de la littérature n'est pas une fin en soi, mais une des voies royales conduisant à l'accomplissement de chacun."

Tzvetan Todorov, 2007

SFÂRȘITUL LITERATURII ?

Citesc într-o carte apărută recent (*L'Adieu à la littérature*). „De la sfârșitul secolului al XIX-lea literatura n-a făcut nimic altceva decât să-și pună în scenă propria moarte. Sinucidere anunțată ? Poate. Dar, se știe, sinuciderile anunțate sus și tare nu sunt totdeauna acelea care sunt duse la capăt” (William Marx¹). Un alt teoretician (Antoine Compagnon), acela care a anunțat cu câțiva ani în urmă că demonul teoriei literare a obosit și că este cazul să-l trimitem la o casă de odihnă, susține și el, în lecția inaugurală ținută la College de France, în 2007, ideea că literatura secolului al XX-lea n-a făcut decât să-și regizeze sfârșitul într-un „un long suicide fastueux”². Tzvetan Todorov, teoretician al școlii formaliste, coordonatorul, alături de Gérard Genette, al revistei *Poétique*, a publicat, tot în 2007, o carte-manifest cu un titlu mesianic, *Literatura în primejdie*³, în care pune totul în discuție: literatura autoreferențială, metodele criticii literare, tirania teoriei literare, predarea literaturii în școală, în fine, pozițiile ideologice dominante în viața intelectuală din ultima jumătate de secol: *formalismul*, *nihilismul* și *solipsismul*. Trei puteri care au golit literatura de sens și au provocat, spectaculos sau nu, marginalizarea și chiar dispariția ei. O marginalizare pregătită îndelung, la foc mic, de către oamenii învățați. O dispariție anunțată și, încă o dată, bine lucrată. Todorov, care a participat la această operație, încearcă acum să salveze ceea ce mai poate fi salvat... Confesiune impresionantă, revenire spectaculoasă, îngrijorare de om înțelept care nu vrea să moară apărând, de dragul consecvenței, un concept falimentar sau, cel puțin, un concept care, inițial pozitiv, creator, a produs „victime colaterale”. În cazul de față, victima este chiar literatura, ca terapeutică a ființei, ca instrument de cunoaștere și plăcere estetică. O poziție intelectuală ce merită a fi examinată cu atenție pentru că ea pune în discuție locul și rolul literaturii în sistemul actual de învățământ și, în genere, statutul ei în lumea postmodernă.

Dacă Tzvetan Todorov și Antoine Compagnon nu acceptă decesul literaturii și încearcă să afle o cale de ieșire din criză, alți esești, moraliști, sociologi, antropologi dau ca sigură dispariția literaturii și încearcă să-i determine cauzele și urmările. Cauzele duc departe, în afara literaturii, rădăcinile răului se află, spun ei, în sistemul în care trăiește lumea contemporană. Richard Millet⁵, de pildă, este foarte categoric în această privință. Reflecțiile sale vizează sistemul politic liberal, construcția politică a comunității europene, dominația mediatică, cinismul editorilor, ierarhiilor sociale și culturale (false, catastrofale) și chiar ceea ce el numește „o hermeneutică distantă, mai

¹ William Marx: *L'Adieu à la littérature*. Histoire d'une dévalorisation, XVIII-XX siècle. Les Editions de Minuits, 2005)

² Antoine Compagnon : *La littérature pour quoi faire* College de France / Fayard, 2007

³ Editions Flammarion, 2007

⁵ Richard Millet: *Désenchantement de la littérature*, Gallimard, 2007

puțin cinică și mai mult disperată" care ar funcționa actualmente în interiorul literaturii. Așadar: toată lumea este vinovată, în primul rând scriitorul care a trădat limba și „gramatica lumii” - zice Richard Millet în acest discurs cu accente profetice. Autorul nu-i un necunoscut. A publicat 30 de cărți la edituri importante (Gallimard, Mercure de France, Fayard, La Table Ronde, P.O.L), unele dintre ele reluate în colecția „Folio”. Este, în mod programatic, un *altermondialist* și privește cu un ochi neliniștit „ordinea tenebroasă” a lumii de azi. Îi suspectează pe „les declinistes, les sociologues, les bondieusards et les dissidents professionnels” și crede în mod sincer că am intrat, toți, - *nihiliști, formalști, solipsiști, bigoți, decliniști* - într-o lungă și stranie iarnă a spiritului. „Les declinistes” sunt aceia care, pe urmele lui Spengler, anunță de un secol căderea Occidentului. Un termen care ar putea fi reținut. Mă gândesc că avem șioi, românii, „decliniștii” noștri. Și ei prevăd, de multă vreme, prăbușirea spirituală a occidentului. Richard Millet vine din interiorul sistemului occidental și critică vehement aproape toate compartimentele, de la limbă la morală. Ideea lui centrală este că asistăm la „l'effondrement du vertical au profit de l'horizontal”, cu alte vorbe: la o aplatizare, mediocrizare a spiritului, la o devalorizare generală a valorilor, în fine: trăim, toți, într-o lume care și-a pierdut chiar sensul de a avea un sens, o lume complet despiritualizată.

Argumentele acestui nou profet mânios pe lumea postmodernă nu sunt deloc de neglijat. El vorbește, de pildă, despre disoluția individului în mase (fenomen, ne amintim, de care vorbea cu îngrijorare, cu 70 de ani în urmă, și Ortega Y Gasset), de puterea mai mare pe care o are în societatea de azi un „histrion-televizat” (îi spune el) decât un premiu Nobel, de această „l'esthétique du prêt-à-porter” care se poartă pe piața culturală de azi. Observații corecte, interogații neliniștitoare. *Care este locul ficțiunii într-o lume deja ficționalizată prin minciună? Cum poți să fii scriitor în această deziluzie generală*, „dans cet oubli du passé” și într-o limbă sărăcită, desfigurată („une langue de bas-empire”) și *într-o literatură care a devenit o formă de servitute* ? - întreabă Richard Millet. Întrebări, încă o dată, nu lipsite de sens. Ușor panicate, e adevărat, umflate de o retorică decepțio- nistă. O neliniște ce bate spre un nihilism negru, dar temele discursului său sunt în bună parte reale. Ce-i de făcut în această situație ? Richard Millet nu vede o cale de ieșire din criză. Profetismul lui se oprește la porțile neantului: „oui, la littérature est à présent adossée à une néant dont elle ne se distingue que par le surgissement grimaçant de son inanité”. Și, ca o concluzie: „Nous serons bientôt seuls. Nous cheminons dans la désolation et dans l'angoisse, mais aussi dans une jubilation qui n'appartient qu'à nous. Jamais nous n'avons eu à montrer plus de courage, surtout si l'on accepte l'idée que la littérature est entrée en agonie. Notre langue s'est épuisée dans l'idée qu'elle a d'elle-même, telle que l'avaient perpétuée quatre siècles d'alliance entre le politique et le littéraire. Elle n'a plus de miroir humain ni de ciel. Nous sommes des héritiers sans descendance. Nous sommes seuls. Nous ne sommes pas de vrais pères. Nous n'avons plus d'autorité sur la langue, ni sur la jeunesse. Nos écrits sont probablement voués à l'oubli. Nous sommes les contemporains

d'un effondrement. L'Université ne nous sauvera pas. La figure de l'abominable n'est plus le «tueur de cygnes» de Villiers, mais le consentement de l'Occident à sa propre négation - fatalité crépusculaire qui est au cœur des sociétés humaines. L'enténébrement du monde entraîne la déchéance de l'écrivain, qui n'est plus qu'un lecteur dépossédé de sa fable, ou une fable en quête de scripteur".

Așadar: într-o lume care și-a pierdut valorile, o lume ce *se întunecă*, o lume ce trăiește într-o *orizontalitate* descurajantă, *mozaicată* de minorități divergente și slăbită de un refuz masiv al autorității ei, scriitorul plutește, singur, în disperare și angoasă; limba lui este secătuită, opera lui este nulă, tinerii nu-l ascultă, societatea nu-l stimează; scriitorul a devenit în occidentul de azi (care acceptă propria negație) „nimic altceva decât un cititor deposedat de povestea lui sau o poveste în căutarea unui scriptor"... Richard Millet termină discursul lui cu o viziune care adună toate negativitățile acestei „lumi întenebrate" : proliferarea dublului, clonajul, credința multora că un univers analog (virtual) este preferabil universului ce ne poartă; scriitorul nu are moștenitori (spirituali, desigur), arta lui s-a însingurat, modelele culturale se sting în deriziune. Există, totuși, o șansă pentru literatură ? „Literatura nu mai înseamnă nimic, nici economic, nici simbolic" - crede Richard Millet. „Viitorul aparține insomniacilor". Sfârșitul literaturii este aproape, fiecare îl trăiește cum poate, în liniște sau cântând, ca Zeul Pan, în crepusculul unei mitologii pierdute... Un *sfârșit istoric* sau o simplă *criză postistorică*? Eseistul pare a fi îngrozit de concluzia la care a ajuns, așa că evită să dea un răspuns limpede la această întrebare. Promite doar să scrie în continuare, cu moartea în suflet, și într-o solitudine demonstrativă, pentru a denunța decadența spiritului, crimele împotriva limbii („distrugerea unei limbi este o crimă nu numai contra spiritului, dar și contra omului"), orizontalitatea unei lumi pe cale să-și piardă miturile, criteriile, valorile, trecutul, pe scurt: totul.

Acestea sunt, în rezumat, opiniile lui Richard Millet, un moralist, îmi dă sentimentul, din familia spirituală a lui Cioran. Deosebirea este că nihilismul lui Cioran este metafizic și privește condiția omului indiferent de lumea în care trăiește, în timp ce autorul acestui „désenchantement" gândește literatura în configurația societății postmoderne. Nu-mi propun să-i confirm sau să-i resping ideile (unele, indiscutabil, juste, altele - cele mai multe - apocaliptice), vreau doar să semnaliez la rândul meu faptul, indiscutabil, că în „l'ère du soupçon" scriitorul nu se simte bine și că „le déclinisme spenglerien" începe să fie o filosofie acceptată, adâncită, generalizată în lumea intelectuală occidentală. Euforia din 1968 s-a risipit, revoluționarii radicali de atunci au intrat în Parlamentul european sau propăvăduiesc, azi, viziuni crepusculare, în fine, filosofii culturii cred că artele, literatura (cultura, în genere), a atins un capăt și capătul dă spre neant... Cei mai puțin anxioși, ca Tzvetan Todorov, 14 spun doar că acest capăt atinge o zonă primejdioasă și că mai poate fi salvat ceva. Să facem, dar ce ? și, dacă știm ce, putem să schimbăm cursul lucrurilor, să învingem puterea mediatică, dezinteresul pentru cultura autentică, agresiunea Kitschului în societatea

meritocrației ? Iată întrebările la care îmi propun să răspund în eseul de față, pornind de la opiniile citate mai înainte. Opinii care, repet, nu sunt izolate și nici lipsite, cel puțin unele dintre ele, de adevăr. Ele exprimă o stare de spirit comună, la est, ca și la vest, chiar dacă argumentele (cauzele) sunt diferite. Occidentul acuză *orizontalitatea* meritocrației sale, prăbușirea valorilor, orientul european nu s-a vindecat încă de bolile totalitarismului în care a trăit o jumătate de secol. Iar când a intrat în regimul libertății, a contractat altele...

1. *O epocă a sfârșiturilor*

Cu ce să încep ? Cu ideea, îmbrățișată de muți antropologi și filosofi ai culturii, că am intrat de câteva decenii într-o *epocă a sfârșiturilor* sau a *post-urilor* : epocă post-industrială, post-istorică, post-creștină, post-națională, post-postmodernă și, în ceea ce privește viața spiritului, năvălătoare, confuză și îngrijorătoare, în epoca post-umanismelor europene. O stare de spirit pe care Heidegger o anticipa în 1966. „Filosofia - spunea el într-un interviu publicat zece ani mai târziu în «Spiegel» - și-a dat obștescul sfârșit [...] Filosofia nu va putea opera nicio schimbare directă, nemijlocită a stării actuale a lumii; acest fapt este valabil nu numai pentru filosofie, ci pentru tot ceea ce înseamnă reflecție și aspirație omenească. Doar un zeu ne mai poate salva [...] rolul de până acum al filosofiei este luat de către știință". Filosofia se dizolvă, crede Heidegger în științele particulare. Locul ei va fi luat de cibernetică...⁶ Nici oamenii de știință nu sunt mai optimiști. Fizicianul și filosoful Ilya Prigojine, laureat al premiului Nobel, scrie într-un studiu care se cheamă *Sfârșitul certitudinilor*, că lumea actuală a intrat într-o „dinamică a sistemelor instabile". Ceea ce înseamnă că, până acum, ea a fost condusă de *legi deterministe*, iar de aici înainte va fi dominată de *legi probabiliste*. Trăim, așadar, într-o lume - fizică și socială - formată, zice fizicianul filosof din „structuri dissipative", într-un precar echilibru al incertitudinilor, insecurităților, fluctuațiilor și probabilităților. Șansa omului este de a se strecura printr-un spațiu îngust, *spațiul de trecere*, care desparte vechea concepție deterministă (unde nu mai este loc pentru *creativitate*) și ideea lui Dumnezeu „qui joue aux dèss", zice Prigojine, adică lumea aleatorie, hazardul în care nu mai este loc pentru *rațiune*. Dacă este așa, atunci nici literatura nu are cum să fie sănătoasă, prosperă, credibilă. A intrat și ea în „dinamica sistemelor instabile", trăiește și ea acest „sfârșit al certitudinilor". William Marx spune că această criză a început demult, în secolul al XVIII-lea, atunci când literatura a început să-și schimbe forma, funcția și misiunea... A urmat, zice teoreticianul amintit, o fază de expansiune, apoi alta de autonomizare și, în fine, cu un secol în urmă, a început devalorizarea literaturii. Trecem, azi, printr-un proces evident de ruptură care se adâncește tot mai mult și care, în fond, nu înseamnă altceva decât despărțirea de literatură. Un „adio" care este semnul unui sfârșit apropiat:

⁶ Cf. *Caiete Critice*, 6-7, 2007; traducere de Daniel Stuparu

„la littérature de l'adieu, soumise à une crise existentielle permanente"... Trei *sfârșituri* se profilează în prezent în literatură, mai zice William Marx : acela al *scriiturii*, al *scriitorului* și al *criticii*... Și adaogă: „trei sfârșituri care seamănă mai degrabă cu o sinucidere colectivă". O sinucidere, cum am observat deja, bine pusă în scenă, un spectacol care a început la sfârșitul secolului al XIX-lea și s-a jucat, cu alți actori și alte măști, tot secolul al XX-lea.

Dar acum ? Acum s-a văzut ce se întâmplă: încheiem conturile, flotăm într-o indiferență generală, ne jeluim pe ruine, gândim apoca- lipsuri și visăm resurecții imposibile în ordine rațională. Este vorba de o epuizare a speciei (cum se întâmplă adesea în natură) sau o dispariție provocată de *le dehors* (de bolile, mentalitățile unei civilizații ce se pregătește să-și încheie ciclul de evoluție ? Demonstrația lui William Marx se bazează pe trei studii de caz: 1) renunțarea lui Arthur Rimbaud la poezie, la 21 de ani, și plecarea spre Africa de Nord, urmată de o absență enigmatică; gestul lui este semnificativ, zice eseistul acesta care știe să citească semnele literaturii, fuga lui Rimbaud înseamnă, în fapt, sfârșitul poeziei (literaturii); 2) în 1892, Valéry trece printr-o criză mentală teribilă după care decide să abandoneze scriitura poetică; începe să studieze fizica și matematicile, până în 1917, și acest abandon este pus de William Marx în legătură cu Rimbaud și cu ideea că literatura se apropie, ireversibil, de sfârșit; este clar, scrie William Marx, că Monsieur Teste trăiește drama lui Rimbaud și că „pronumele real al Domnului Teste nu-i Edmond, ci Arthur"... De la acest model ar începe totul în cariera intelectuală a lui Paul Valéry: absențele și revenirile, ostilitatea lui față de biografie și confesiune, convingerea lui că poemul nu-i scris *practic de nimeni*...

Trebuie să spun că nu-i prea limpede cum se înlănțuie aceste lucruri în demonstrația lui William Marx, dar observ că el încearcă să le lege; interpretarea dată *absenței* lui Valéry este, oricum, inedită. Bunul simț și cronologia evenimentelor ne spun însă altceva, și anume că, nemulțumit de literatură, poetul a părăsit-o pentru a putea studia legile unor științe exacte, să-și perfecționeze spiritul, să adâncească cunoașterea folosind alte mijloace decât acelea pe care i le oferă metafizica și poezia; lămurit, s-a întors apoi la poezie și la estetică, având convingerea (notată ca atare într-un text din *Caietele sale*) că știința adevărată se bazează nu pe *răspunsuri* (soluții), ci pe interogații bine găsite și bine puse. William Marx găsește însă altă explicație pentru acest curios abandon de aproape două decenii ; ar fi vorba de revelația lui Valéry că, odată cu Rimbaud și fuga lui din poezie, poezia a atins un punct limită și că arta nu-i „o finalitate fără sfârșit", cum credea Kant, ci pur și simplu o finalitate care, atunci când își atinge scopul, dispare. Încă o dată : cât de verosimilă poate să fie ideea că poezia (literatura) poate să moară intoxicată de indiferența generală sau de propria suficiență ? Chestiune de discutat.

Să nu pierdem din vedere al treilea exemplu adus de William Marx în sprijinul *adio-ului* său: 3) - Hugo von Hofmannsthal care, în 1902, după un debut prodigios în lirica simbolistă, trimite

prietenilor săi o scrisoare (semnată Lord Chandos) prin care anunță că abandonează activitatea poetică. Un abandon brusc, inexplicabil ca și acela al lui Rimbaud, cu o diferență, totuși : Hugo von Hofmannsthal nu părăsește propriu-zis literatura pentru că, refuzând să mai scrie poezie, continuă să scrie piese de teatru. Autorul volumului citat (*L'Adieu...*) crede că și acest gest intră în scenariul pe care îl urmărește din secolul al XVIII-lea până azi: dispariția progresivă a literaturii. Exilul lui Rimbaud, *La Soirée avec Monsieur Teste* și epistola Lordului Chandos ar reprezenta trei faze ale unui refuz al literaturii. Un refuz, un abandon, să se observe, din interiorul literaturii. Fapt curios pentru că, în cazul lui Rimbaud cel puțin, renunțarea la poezie vine la cinci ani după ce același Rimbaud numise poetul *o ființă capitală*, profetică, un *Promedeu modern...* Valéry revine, de asemenea, la poezie și face din ea (în eseurile sale) produsul unic al *eului* pur...

Cum se explică, totuși, această bruscă neîncredere în puterea poeziei de a spune ceva (ceva ce nici o altă formă de comunicare n-o poate suplini) despre lumea interioară a poetului și despre lumea ce-l poartă (universul din afară) ? Nu știu dacă William Marx reușește să mă convingă până la sfârșit. Poate că sunt și alte justificări pentru aceste dispariții definitive sau numai temporare. Justificări ce țin, de ce nu ?, de natura ființei (o criză existențială, de pildă) și, ca efect, un refuz al expresiei scriptice (poezia). Scriitorul trece, din când în când, printr-un *rău de existență* care se prelungește într-un *rău de literatură*, cu mult mai grav. Scrisul pare, în astfel de momente, un chin insuportabil, iar literatura - o pură zădărnicie. De regulă, iese din această criză, dar se întâmplă ca ea să fie persistentă și chiar definitivă. Ce ne împiedică să credem că poezii citați de William Marx n-au cunoscut asemenea experiențe existențiale ? În sprijinul scenariului său, eseistul urmărește creșterea și descreșterea ideii de literatură de-a lungul timpului, de la Voltaire, primit triumfal, la 30 martie 1778, când se întoarce din exil, până la epoca structuralistă (formalistă), când autorul dispare pur și simplu de pe scena literaturii, fiind înlocuit cu *funcția autorului* (Foucault), între aceste etape, prestigiul social al poetului s-a diminuat considerabil, iar literatura își pregătește propriul deces, grație unei „voințe sinucigașe de aneantizare"... Trăim, așadar, într-un timp al sfârșiturilor: „fin de l'écriture, fin de l'écrivain, fin de la critique: derrière tous ces événements se dessine au fond une autre fin, celle de la littérature - ou d'une certaine idée de la littérature. Il est tentant d'imaginer quelle autre idée lui succedera. Qui sait, peut-être, si la relève n'est pas en train de s'accomplir sous nos yeux ?"...

Interogația de la sfârșit mi se pare legitimă. Legitimă și de bun-simț pentru că, se întâmplă cu noi toți, scriitori și critici, teoreticieni sau numai cronicari ai literaturii, un fapt paradoxal: conștienți că literatura trece printr-o criză profundă - și nu de azi de ieri, ci de mai bine de o sută de ani - convinși (unii) că literatura moare (dacă n-a murit chiar) sau se pregătește să moară, ei, bine, noi, toți, continuăm să scriem, continuăm să ne lamentăm la *Zidul literaturii*, analizăm minuțios cauzele dezastrului în care ne-am instalat, întocmim studii erudite despre această fastuoasă

sinucidere anunțată... Și, toate acestea, le facem scriind, făcând literatură. Nu-i curios, nu-i un mare paradox, nu-i, până la urmă, o contradicție pe care o acceptăm și de care profităm în chip evident? Ce motivație morală și filosofică avem și cât de profundă este această motivație încât, după ce aproape ne-am lăsat convinși că literatura și-a pierdut toate titlurile ei de noblețe în ultima sută de ani, continuăm să scriem și să publicăm cărțile noastre ? Nu este mai aproape de adevăr să ne închipuim că, după atâta dezastre, nu cumva literatura în criză își pregătește pe văzute și mai ales pe nevăzute, în acest răstimp, propria renaștere ?...

2. *Moare, cu adevărat, literatura ?*

Ceea ce urmează nu-i un discurs optimist, nici un discurs catastrofic. Nu-i nici măcar un discurs profetic. Un critic literar nu poate face profeții decât cu riscul (mare) de a fi contrazis și, la urmă, să treacă drept un profet mincinos. Cimitirele literaturii sunt pline de ei. Criticul este mai bine să fie prudent și să înțeleagă ceea ce s-a petrecut deja în literatură și să observe atent ceea ce se întâmplă sub ochii săi. Așa că nu mă grăbesc să confirm decesul literaturii, nici să anunț iminenta ei dispariție. Nu-i cred pe prooroci când este vorba de acest domeniu în care toate se schimbă repede și totdeauna rămâne ceva, fundamental. Literatura are, vreau să spun, legile ei (cele mai multe inefabile) când e vorba de evoluția pe termen lung. Știm puțin chiar atunci când e vorba de evoluția literaturii pe termen scurt. Putem prevedea, de pildă, că tipul de roman care are astăzi succes va fi citit și mâine sau că poemul ce a emoționat o generație va avea ecou, poate, și în generația următoare. Dar peste altă generație ? Câte scrieri, adulate azi, vor interesa peste trei-patru decenii ? Și, mai ales, câte dintre ele vor supraviețui estetic ? Puține, în orice caz. Legea mutației estetice funcționează, să nu uităm, în toate epocile de creație. Ce se întâmplă mâine cu romanul românesc, cum va arăta poezia în următorul lustru de viață ? Iată ce-am vrea să știm, dar rezonabil, cinstit este să spunem că nu prea știm. Putem face ipoteze, dar să avem înțelepciunea să nu credem până la capăt în ele.

Văzând ideile care circulă, azi, privitor la criza profundă în care a intrat literatura, ce aș putea conchide ? Moare, cu adevărat, literatura ? Și, dacă moare, vorba căpitanului lui Dostoievski, ce rost mai au criticii literari pe lume ? Și, chiar mai mult decât atât: ce speranțe ne putem lega de o civilizație în care artele se degradează sistematic (sau așa se zice) și creatorii își pregătesc, cu mult fast, ceremonia de adio? Câteva reflecții în marginea acestor interogații - iată ce aș dori să propun cititorilor mei, câți mai sunt, în introducerea acestei cărți de critică în care ideea de criză a literaturii revine des. Vreau să sistematizez, în cele ce urmează, ideile mele despre acest fenomen care ne produce, nu de puține ori, anxietate.

Încep cu ideea cea mai neagră din acest discurs : dispariția literaturii. O idee pe care, sub o formă sau alta, o întâlnim în multe scrieri teoretice sau în confesiunile oamenilor de litere din ultima jumătate de secol. Moare, cu adevărat, literatura ? Dispar ireversibil miturile ei, începând cu mitul marelui scriitor și continuând cu mitul capodoperei, cum observăm că se tot zice ? Așa s-ar părea. Așa spun, oricum, câțiva intelectuali de marcă din secolul ce abia s-a încheiat. Mă gândesc, de exemplu, la Roland Barthes. El a anunțat demult, în anii '60 sau anii '70, nu mai știu precis, că mitul marelui scriitor a dispărut. Și literatura franceză, cel puțin, s-a grăbit să-l confirme. După Céline, Malraux, Camus, Sartre, Franța n-a mai dat un mare scriitor. După generația suprarealistă, n-a mai impus nici un mare poet. Sau nu l-a putut da. Participând zilele trecute (8-9 noiembrie 2007) la susținerea unei teze de doctorat la Paris IV - Sorbonne, în calitate de raportor, l-am întrebat, la sfârșit, pe un coleg, profesor la o Universitate franceză, interesat de poezia contemporană, ce mare poet are Franța azi ? ! Onest, mi-a răspuns că nu știe ce să-mi răspundă. Dacă Franța nu are, azi, un mare romancier sau un mare poet, acest fapt nu înseamnă că nu există în altă cultură sau că n-o să apară peste zece sau douăzeci de ani. Cine poate prevedea asemenea revelații ? Opinia lui Barthes se poate verifica, pe termen scurt, sau într-un anumit spațiu de cultură. Nu cred, sincer, că este o fatalitate la mijloc și că mitul marelui scriitor sau mitul capodoperei literare sunt moarte pe vecie. Literatura este, repet, domeniul revelațiilor și este de bănuț că energiile misterioase ale unei națiuni se vor armoniza și vor hrăni, din nou, *tulpina crinului* de care vorbea G. Călinescu în încheierea studiului despre Eminescu. E suficient să apară geniul, zice marele critic, pentru ca toate regulile, canoanele, ideologiile să tacă. Adevărat, frumos, încurajator, dar nu știu de ce geniul s-a supărat și s-a retras din lume. Din păcate, profeția lui Roland Barthes pare a se împlini. 20

Tot Barthes a dat ca sigură, în 1967-1968, moartea *Autorului* și cam tot atunci filosoful Michel Foucault a relativizat acest deces zicând că, dispărând *autorul*, locul lui este luat de „funcția autorului” în analiza literară. Constatăm, azi, că *Autorul* a revenit în literatură și că își exercită, în cunoștință de cauză, *funcțiile* de care fusese deposedat. Exilul (exilul din teoria și critica literară) s-a încheiat de câteva decenii și biografia lui revine, în forță, pe piața literară. Pe scurt : autorul n-a murit sau, mai exact: *Autorul (șeful de hoardă freudian)* n-a fost ucis de demersul structuralist și post-structuralist. Cei care au dorit să-l asasineze au dispărut biologic sau s-au reconvertit metodologic. Unde este, acum, temutul Jean Ricardou care teroriza prin anii '70 colocviile literare pariziene, susținând autoritar, că un text nu trebuie citit până la capăt, e suficient să studiezi doar două-trei pagini pentru a-ți da seama de modul lui de funcționare ? ! Unde sunt toți acei mici despoți ai *noii critici* care dominau universitățile occidentale în anii '70 și de care s-a lepădat chiar Barthes după ce tot el le pusese la îndemână o metodă de analiză a textului ?

3. Când n-a fost literatura în criză?

Este literatura în criză ? Aș reformula această interogație în felul următor: *când n-a fost literatura în criză?* Am observat, citind pe criticii vechi, că sentimentul general pe care îl au cei care comentează literatura, indiferent în ce epocă, este acela de criză. Criza valorilor, criză a structurii literaturii, criză a limbajului, criza talentului, criză morală. Acest sentiment îl aflăm, de pildă, la noi, în publicistica literară dintre cele două războaie. Mai toți criticii literari importanți vorbesc, într-un chip sau altul, de criza literaturii. Avangardiștii sunt nemulțumiți de tot ce există (stilurile constituite, valorile afirmate, de literatura care s-a academizat, de arta ce s-a prostituat) și vor „să deparaziteze” cu orice mijloc literatura; moderniștii vorbesc de inerția, inactualitatea tradiționaliștilor, tradiționaliștii acuză decadența moderniștilor de la *Sburătorul*, criticii tineri (Eugen Ionescu, printre ei) îi neagă pe toți, moderniști și tradiționaliști, acuzându-i de o impostură majoră; „criterioniștii” vor să spiritualizeze cultura și să construiască o țară bazată pe arhetipuri și pe valorile creștinismului țărănesc; N. Iorga e de părere că poezia pe care o fac tinerii la începutul acestui secol nervos (sec. XX) este lipsită de sens și e chiar pornografică. Ideea aproape generală este că se întâmplă ceva cu literatura română și ceea ce se întâmplă produce mari neliniști. Nu este evitat, repet, termenul de criză. Azi vedem că epoca interbelică este o epocă de înflorire culturală și, în ceea ce privește literatura, ea trece printr-o rapidă și norocoasă schimbare a modelelor (în roman și în poezie) și, în genere, se sincronizează aproape în toate compartimentele cu mișcarea de idei a timpului. Critica literară însăși iese, în bună parte, de sub tutela ideologiilor și adoptă principiul autonomiei esteticului.

Concluzia, provizorie, ce se poate trage este că nu totdeauna criza în literatură (sau sentimentul unei crize majore) reprezintă semnul unei morți iminente. Este, deseori, semnul unei schimbări profunde, de mentalitate, de viziune, de structură, de limbaj, pe scurt: de modele. Putem zice că literatura nu are niciodată liniște, nu trăiește într-o stare de normalitate, de armonie, literatura este prin natura ei insurgentă, insomniacă, în război cu lumea din afară (ideologiile dominante, stilurile constituie) și în război cu ea însăși. Trăiește, cum zicea Jean Paulhan, din negații și transformă refuzul într-o artă a refuzului.

„Criza” cea mai mare o provoacă, neîndoios, divorțul dintre literatură și ideologia oficială care tinde s-o manipuleze. Faptul se vede limpede în regimurile totalitare, de dreapta sau de stânga. În 1945, literatura română a intrat, cu adevărat, în criză (o criză totală) și nu degeaba poezii și criticii de atunci au vorbit de „crizism”. Fiecare înțelegea însă criza în funcție de poziția lui ideologică și estetică. Unii (reprezentanții noului regim) anunță criza „culturii burgheze” (cultura tradițională) și denunță autonomia esteticului, alții (cei care duceau mai departe spiritul literaturii interbelice) se arată și ei îngrijorați, și pe drept cuvânt, de criza pe care o produc noile structuri ideologice în

spațiul literaturii. Anxietatea este, de data aceasta, foarte motivată. Literatura a intrat într-o criză cu adevărat profundă și a trăit timp de câteva decenii într-un sistem care a pus-o în subordinea politicii. De abia în anii '60 a început să se elibereze, puțin câte puțin, din constrângerile *metodei unice de creație* (realismul socialist) și să-și afle căi mai autentice estetic de afirmare, ocolind canoanele oficiale.

Criza provocată de regimul politic totalitar a provocat, în chip evident (evident și violent), și o criză în interiorul literaturii. Un fenomen amplu ce necesită alt tip de analiză. Putem spune, aici, doar că romanul s-a întors la realismul secolului al XX-lea, iar poezia - la discursul premodern. Modernitatea, în totalitate, a fost denunțată ca o formă de decadență primejdioasă și, în consecință, a fost ostracizată, scoasă din practica literară. Articolul celebru (celebru prin optica lui primitivă și caracterul lui jandarmesc) din 1948 contra lui Arghezi publicat în „Scânteia” scotea în afara literaturii nu numai pe cel mai mare poet al timpului, dar și întreaga modernitate românească. A trebuit să treacă o generație pentru ca, în anii '60, într-un moment de dezgheț politic, tinerii poeți și critici ai momentului să încerce (și, din fericire, să reușească) să recupereze valorile modernității și să afirme în literatură o *neomodernitate* sincronizată cu ceea ce se putea sincroniza atunci (cu romanul sud-american, de pildă, sau cu *noul roman* occidental european)... Ce-a urmat după aceea se știe. După 1970, apar primele note de postmodernitate în poezia lui Nichita Stănescu și Marin Sorescu, iar tinerii prozatori descoperă epica autoreferențială, onirismul estetic, *textualismul* și, în genere, tinerii și chiar cei mai puțin tineri se arată preocupați de schimbarea modelelor (canoanelor) literare...

Ce concluzie putem trage din această rapidă privire asupra fenomenului literar românesc ? O idee mi se pare importantă în discuția de față: crizele politice (ideologice) din afară provoacă o bulversare a evoluției literaturii, o criză majoră în interiorul structurilor, o modificare a ritmurilor și o schimbare brutală a mesajului. Moare, în acest răstimp, literatura autentică? Nu moare, dar agonizează, se retrage, se marginalizează, tace, iar când reușește să se exprime, o face fragmentar, pe ocolite, sub forme parabolice, rareori în chip direct. Așteaptă un moment prielnic pentru a-și reveni și pentru a reface ceea ce a pierdut sub presiunea din afară. Este experiența prin care au trecut literaturile din estul Europei.